

FRÅN NYTTA TILL NÖJE

- Allemansrätten i den svenska skogen

Hanna Stenmyr

SLU

Fakulteten för Landskapsplanering, trädgårds- och jordbruksvetenskap

Program/utbildning: Landskapsarkitektprogrammet

Examen: Kandidatexamen

Titel (sve): Från nytta till nöje – Allemansrätten i den svenska skogen

Titel (eng): From necessity to recreation – The right of public access in the forests of Sweden.

Ämne: Landskapsarkitektur

Nyckelord: allemansrätten, rekreation, friluftsliv, skog, skogsbruk, Sverige, Norden

Författare: Hanna Stenmyr

Handledare (SLU/extern): Jenny Nord, Område Landskapsarkitektur, SLU Alnarp

Examinator (SLU/extern): Kjell Lundquist, Område Landskapsarkitektur, SLU Alnarp

Kurskod: EX0379

Kurstitel: Skriva om landskap

Omfattning (hp): 15 hp

Nivå och fördjupning: Grund C

Ort, månad, år: Alnarp, juni, 2010

Serie: Självständigt arbete vid LTJ-fakulteten

Fotot på framsidan: På hundpromenad i skogen (Foto: Jan-Erik Stenmyr, juli 2008.)

Sammandrag

Uppsatsen ämnar ge en förståelse för allemansrättens och friluftslivets utveckling i den svenska skogen, och vilka de faktorer och förutsättningar är som påverkat denna utveckling. Skogen och dess historia, tillsammans med friluftslivets utveckling har på många sätt format den moderna allemansrätt vi har idag, men det finns också en tusenårig allemansrättslig tradition som på samma gång har påverkat hur vi har använt oss av skogen och också möjliggjort friluftslivets utveckling. Många känner inte till dessa samband, vilket gör att det ofta uppstår missförstånd kring allemansrätten och hur den är tänkt att nyttjas.

Uppsatsen inleds med historiska beskrivningar av allemansrätten, skogen och friluftslivet, för att på så vis ge en bild av hur dessa tre områden har påverkat varandra över århundradena. Där efter följer en beskrivning av dagens allemansrätt och vilka problem som är kopplade till den, samt en beskrivning av andra länders motsvarighet till allemansrätten. Syftet med detta är att visa på skillnaderna mellan de olika länderna och därigenom klargöra vad det är som påverkar om ett land har allemansrättsliga traditioner eller inte. Uppsatsen avslutas med en längre diskussion där författaren väver samman dessa olika områden och för en diskussion kring uppsatsens frågeställning, med följdfrågor.

En diskussion kring allemansrätten och dess historia är nödvändig då det idag finns en allmän okunskap på området. Det är denna okunskap som utgör ett av allemansrätternas allra allvarligaste hot som i framtiden kan leda till inskränkningar av vår rätt till naturen.

Nyckelord: allemansrätten, rekreation, friluftsliv, skog, skogsbruk, Sverige, Norden

Abstract

This essay intends to provide an understanding of the developments in the right of public access and recreational activities in the forests of Sweden, and which factors and prerequisites that have affected this development. The forest and its history, along with recreational development has in many ways shaped today's rights of public access, but there is also an age-old tradition of public access that has affected how we have used the forest, and that also has enabled the development of outdoor recreation. Many are unaware of this, which causes misunderstanding to appear around the rights of public access and how it is supposed to be used.

The essay opens with historical descriptions of public access, the Swedish forest and outdoor recreation, to thereby provide a picture of how these three fields have influenced each other over the centuries. This is followed by a description of the current access rights and the problems associated with those, and a description of other countries' equivalent of the right of public access. The purpose of this is to see the differences between countries, and thereby clarifying what it is that affects whether a country has a tradition of public access or not. The essay concludes with a longer discussion in which the author weaves together the different areas and conducts a discussion around the essay's questions of issue and supplementary questions to those.

A discussion on the rights of public access and its history is necessary since there is a general ignorance on the field today. This ignorance is a serious threat towards of the rights of public access and can in the future lead to restrictions on our right to the nature.

Keywords: legal right of common access to private land, the right of public access, outdoor recreation, forest, forestry, Sweden, Scandinavia

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Sammandrag

Abstract

1. Inledning	sid. 7
1.1 Bakgrund	7
1.2 Mål och syfte	8
1.3 Avgränsning	8
1.4 Definition av skog	8
1.5 Människans relation till skogen	9
1.6 Material och metod	9
1.7 Disposition	10
2. Allemansrättens historia	11
2.1 Från nytta...	11
2.1.1 Landskapslagarna	12
2.1.2 Bibliska sedvänjor	13
2.2 ... till nöje	13
2.3 Sammanfattande reflektion	14
3. Skogens historia	15
3.1 Forntiden	15
3.2 Medeltiden och bönderna	16
3.3 Stormakten och industrialismen	16
3.4 Den nya tiden	17
3.5 Sammanfattande reflektion	18
4. Friluftslivets historia	19
4.1 Nationalromantik och fostran	19
4.2 Folkrörelsen	20
4.3 Familjeanpassat friluftsliv	21
4.4 Högteknologi och naturkontakt	21
4.5 Friluftslivet i skogen	22
4.6 Sammanfattande reflektion	23
5. Allemansrätten idag	24
5.1 Definition av allemansrätten	24
5.2 Allemansrätten i lag och praktik	25
5.3 Problematik kring allemansrätten	27
5.4 Allemansrättens framtid	28
5.6 Sammanfattande reflektion	29

6. Allemansrätten i andra länder	30
6.1 Norden	30
6.2 Europa	32
6.3 Sammanfattande reflektion	33
7. Slutdiskussion	34
8. Källförteckning	38
9.1 Elektroniska källor	38
9.2 Tryckta källor	38

1. Inledning

1.1 Bakgrund

För mig är tillgången till naturen, och framförallt skogen, nödvändig för att jag ska må bra. En promenad med hundarna i den småländska granskogen är för mig den perfekta kuren mot de flesta defekter på humöret, och det är jag nog inte ensam om att tycka. I dag är det många som söker sig ut i skogen för att rekreera sig och ta del av antingen dess naturupplevelser, äventyr eller lugn. Tillgången till naturen är för oss en självklarhet och genom allemansrätten har vi rätt att röra oss hur vi vill.

Allemansrätten är något unikt, både för vår del av världen och för vår tid. Traditionen av att allmänheten har rätt till skog och mark är gammal i vårt land, men det moderna begreppet allemansrätt är relativt nytt och skiljer sig mycket från de sedvänjor det till viss del bygger på. I många andra länder saknar också befolkningen fortfarande helt möjligheten att röra sig fritt ute i naturen om de inte själva äger mark.

Att vi utnyttjar allemansrätten varje gång vi på något sätt rör oss ute i naturen är inget som man i allmänhet tänker på, men kanske borde vi göra det.

Vilka är de krafter som har verkat för att jag fritt kan plock vitsippor om våren, bada i sjön och ha picknick på ängen om sommaren, plocka blåbär och kantareller i skogen om hösten och åka skidor om vintern? Hur kommer det sig att vi i Sverige har alla dessa möjligheter medan befolkningar i många andra länder inte har det? Varför hade vi sådan tur?

1.2 Mål och syfte

Frågeställningar:

- Hur har vår tillgång till skogen i rekreationssyfte förändrats i takt med allemansrättens tillkomst och utveckling?
- Hur ser allemansrätten ut idag och vilken problematik finns det kring den?
- Hur skiljer sig den svenska allemansrätten från motsvarigheter i andra länder?

Målet med uppsatsen är en beskrivning av allemansrättens historia och utveckling fram tills idag, samt en jämförelse av hur den svenska allemansrätten skiljer sig från motsvarigheter i andra länder i Europa. Syftet är att få en förståelse för hur allemansrätten har påverkat hur vi använder oss av skogen ur friluftshänseende idag.

1.3 Avgränsning

Allemansrätten och alla dess olika aspekter är ett stort och omfattande ämne, och för att göra detta ämne mer hanterligt och lagom stort för en kandidatuppsats, har jag valt att göra vissa avgränsningar. Dels kommer jag främst att titta på allemansrätten ur friluftshänseende och därför inte lägga så mycket tyngd på hur markägarna och framförallt jordbruket har påverkats av allemansrättens uppkomst och utveckling.

I och med denna avgränsning faller det sig därför naturligt att sedan också avgränsa uppsatsen till att främst handla om allemansrätten i skogen. Det öppna kulturlandskapet består idag till stor del av uppodlad åker och golfbanor, där allemansrätten och då också friluftslivet är mycket begränsat och därför har helt andra förutsättningar och problem än i skogen. Bara detta ämne skulle därför säkert kunna fylla ytterligare en uppsats. Jag kommer inte heller göra någon ingående undersökning av allemansrättens inverkan på vatten, i form av sjöar, hav och dess stränder.

Till sist har jag även fått avgränsa mig till att titta på vår fysiska användning av skogen och nästan helt uteslutit vår upplevelse av den. Hur vi upplever skogen har i sig stor betydelse för hur vi sedan faktiskt använder oss av den fysiskt, men även detta ämne skulle bli för omfattande tidsmässigt.

1.4 Definition av skog

För den som känner ett behov av ett exakt svar på vad som kan klassas som skog, och hur en sådan i så fall kan tänkas se ut, så kan man i nationalencyklopedins korta artikel om skog läsa följande (Nationalencyklopedins hemsida, 2010);

”skog, vegetationstyp med träd (minst 5 m höga) på max. 30 m avstånd från varandra på ett område som är stort nog att betinga ett eget klimat som skiljer sig från omgivningens (något som är beroende av trädens storlek och täthet).”

Min spontana kommentar till detta var: Va!?

Även om skogen spelar en central roll i uppsatsen, så anser jag det inte vara av någon större vikt vad exakt läsaren ser framför sig när denne tänker sig en skog.

Tvärt om uppmuntrar jag snarare läsaren att bära med sig sina egna idéer om skog och friluftsliv (må det så vara granplanteringar och rökpauser) under läsningen av uppsatsen och fundera kring hur allemansrätten påverkar rätten till dessa nöjesförolyster.

1.5 Människans relation till skogen

Människan har ett djupt rotat behov av tillgång på utrymme vilket kan ha både fysiska, psykologiska, sociala och andliga aspekter. Den fysiska aspekten handlar helt enkelt om att det måste finnas tillräckligt med plats för att bo och leva, medan de psykologiska och sociala aspekterna istället handlar om att undkomma hot och få frihet från intrång och tvång. Den andliga aspekten handlar om befrielse och frälsning på ett högre plan. Det är endast andra människor som på allvar kan tränga och begränsa oss genom att ta vårt utrymme ifrån oss. Rumsig trängsel i form av fysiskt små utrymmen kan skapa en liknande känsla, men kan aldrig ge upphov till känslan av trängsel i samma mångdimensionella mening som en enda annan människa kan ge (Wiklund, 1995, sid. 190).

Skogen kan i många fall sägas uppfylla detta behov av utrymme. Då man inte kan se dess slut, upplevs den som oändlig och detta förhindrar i sin tur också att man ser eller kommer i kontakt med andra människor. Hur man upplever skogen har dock mycket med personliga preferenser och arv att göra. Slättfolk kan uppleva den täta skogen som klaustrofobisk och farofylld, medan skogsfolk kan uppfatta det öppna landskapet som ett hot mot den personliga integriteten eftersom man där exponeras på ett annat sätt än i skogen (Wiklund, 1995, sid. 191).

Utöver det faktiska och upplevda utrymmet som skogen ger, finns det även en mängd mytologi, historik och symbolik i skogen, som gör att vi fascinerats av och dras till den. Ett exempel är skogen som symbol för friheten, som bland annat har uppstått med hjälp av legenderna kring Robin Hood. Men även vår svenska motsvarighet, Dackefejden, är ett tydligt exempel på hur man i historien använt skogen som bas för frihetskamp och tillflyktsort från förtryck och orättvisa (Wiklund, 1995, sid. 192).

”Skogen är [...] frihetens rum i det romantiska landskapet.”
(Wiklund, 1995, sid. 191)

Ett annat exempel är skogen som en grund för tro och ursprung. Skogen hade exempelvis en stor betydelse inom den nordiska mytologin, där vissa trädslag var helgade åt gudarna. Exempelvis var eken vigd åt Tor och rönnen är uppkallad efter åskgudens maka *Rauni*. Detta påverkar hur vi förhåller oss till skogen idag (Wiklund, 1995, sid. 87).

1.6 Material och metod

För att få svar på mina frågeställningar har jag valt att göra en litteraturstudie. Litteraturen jag använt mig av består främst av böcker och artiklar som jag hittat via SLU:s bibliotekskatalog LUKAS, samt via LIBRIS. Jag har också använt mig av en del elektroniska källor, men jag har då varit noggrann med att endast använda mig av hemsidor som bedöms tillhöra välkända och trovärdiga organisationer och projekt.

Det har varit svårt att hitta litteratur om allemansrätten som producerats under 2000-talet, då det mesta av litteratur i ämnet främst skrevs runt mitten av 1990-talet, på grund av att det vid denna tid inträffade två händelser som är av vikt för allemansrätten. Dels skrevs allemansrätten in i regeringsformen, och fick därmed en starkare ställning än tidigare, och dels började lagarna i den nya Miljöbalken gälla, vilken då ersatte de tidigare Naturvårdslagarna och innehöll nya regleringar kring allemansrätten och den svenska naturen. Bägge dessa händelser skapade självklart en het debatt, vilket ledde till att en hel del nytt material publicerades, både av det debatterande och informativa slaget. Dock har mycket av detta material passerat sitt bäst-före-datum på grund av alla förändringar som sedan skett.

Jag har dock hittat två böcker skrivna efter millennieskiftet, som har fått ta stor plats i uppsatsen. Dels är det *Allt om allemansrätten: ett svenskt kulturarv* från 2008 av Ingemar Ahlström som har jobbat med allemansrättsliga frågor sedan 1970-talet för bland andra Naturvårdsverket. Boken innehåller, utöver information om dagens allemansrätt också information om dess historia, problematik och framtida möjligheter.

Den andra boken är en antologi från 2008 med Klas Sandell och Sverker Sörlin som redaktörer och flitiga författare. Klas Sandell är professor i kulturgeografi och aktiv forskare med inriktning på friluftsliv och Sverker Sörlin är professor i miljöhistoria och idéhistoriker. Boken handlar om friluftslivets historia fram tills idag och har titeln *Friluftshistoria - Från »hårdande friluftslif« till ekoturism och miljöpedagogik*.

I uppsatsen har jag också använt mig en del av *Den svenska skogens historia* av Lars O. Lagerqvist och Herman Lindqvist från 1999, samt Nordiska Ministerrådets rapport *Allemansrätten i Norden* från 1997.

1.7 Disposition

Uppsatsen inleds med ett kapitel om allemansrättens historia som innehåller en beskrivning av det moderna begreppets ursprung och utveckling. Detta åtföljs sedan av två kapitel om dels skogsbruket och dels friluftslivets historia, då händelser inom dessa båda områden utgör grundpelarna för den allemansrätt vi har idag. Kapitlet om friluftslivet innehåller också en kort redogörelse för hur vi idag använder oss av skogen ur friluftshänseende. Efter detta följer sedan kapitlet *Allemansrätten idag*, vilket beskriver det moderna begreppet allemansrätt och hur detta definieras, vilken lagstiftning som finns och hur denna tillämpas. Kapitlet tar också upp den problematik och de åsiktsskillnader som finns på området. Till sist följer också ett kapitel om allemansrättens motsvarigheter i andra länder och hur dessa skiljer sig från den svenska. Detta kapitel fokuserar på de nordiska länderna och Europa i övrigt. Uppsatsen avslutas med en längre diskussion där författarens egna reflektioner lyfts fram och den övergripande frågeställningen, med följdfrågor diskuteras.

*Allemansrätten slår vakt om allmänhetens rätt till naturen
(Foto: Hanna Stenmyr, april 2010)*

2. Allemansrättens historia

2.1 Från nytta...

Den allemansrätt vi har idag skiljer sig mycket från de gamla lagar och sedvänjor som den till viss del bygger på. Innan förra sekelskiftet hade allmänhetens rättigheter i skog och mark mycket litet att göra med friluftsliv, utan existerade främst för att underlätta livet för fattiga och egendomslösa. De så kallade landskapslagarna (se nedan) fanns i alla de nordiska länderna från medeltiden och framåt och gav fattiga och resande vissa rättigheter till att exempelvis plocka nötter, ollon och bär i skogen (Ahlström, 2008, sid. 11).

Dock fanns det redan på vikingatiden regler för vad man fick och inte fick göra i skog och mark. Ett viktigt inslag var att man gjorde skillnad på fruktbärande träd till vilka eken, boken, hasseln och vildapeln räknades. Dessa var mer värdefulla än så kallad dödved, träd som inte bar frön eller frukter som kunde användas av djur eller människor (Lagerqvist & Lindqvist, 1999, sid. 23).

Regler till gagn för de fattiga massorna finns också att hitta så långt tillbaka som i Bibeln. Dessa regler har dock inte samma tydliga koppling till vår moderna allemansrätt som landskapslagarna har (Ahlström, 2008, sid. 11).

2.1.1 Landskapslagarna

Under medeltiden bestod Sverige av en mängd mer eller mindre självständiga landskap, varav de största har fått utgöra grunden till de landskap vi har idag. Landskapen hade sina egna lagar, vilka byggde på gamla sedvänjor och traditioner, som ärvdes muntligt från generation till generation. Under högmedeltiden, på 1200-talets mitt, hade dessa lagar blivit mycket omfattande och började därför för första gången nedtecknas i skrift. Bland annat skall den äldsta av de muntliga lagarna, Hednalagen, ha nedtecknats av Birger Jarls äldsta bror lagman Eskil vid denna tidpunkt. Antagligen hade man den kyrkliga rätten som förebild för dessa nedteckningar, då Sverige nu också hade börjat kristnas. Det är dessa skrifter vi idag kallar landskapslagarna (Projekt Runeberg, 2010).

Några av de lagar som nedtecknades var; Västgötalagen, vilken gällde för Västergötland, Dalsland och delar av Småland, Östgötalagen, vilken gällde för Östergötland, Öland och norra och sydöstra delarna av Småland, samt Hälsingelagen, vilken omfattade de norrländska landskapen. Den skånska landskapslagen, Skånelagen, nedtecknades redan på 1200-talets början, troligen mellan åren 1202 och 1216, och är alltså äldre än de andra landskapslagarna. Skåne var vid denna tid fortfarande danskt och lagen bygger därför på en annan rätt än de övriga landskapslagarna, de är dock närbesläktade (Projekt Runeberg, 2010).

På mitten av 1300-talet fick Sverige sin första rikslagstiftning genom tillkomsten av Magnus Erikssons landslag, men landskapslagarna fortsatte ändå att brukas runt om i landet långt efter detta (Nationalencyklopedin, 1993A).

Eftersom de olika landskapslagarna byggde på lokala sedvänjor och traditioner, så varierade innehållet i lagarna mellan olika delar av landet, dock var det vanligt att rätten till naturprodukter som ollon, hasselnötter och bär reglerades, eftersom dessa var viktiga som föda för både människor och djur. I Västgötalagen reglerades exempelvis rätten till att plocka ollon och bark från ek, då detta var en viktig resurs för svinuppfödningen. Ertappades någon med detta på annans mark så fick denne böta sex ören (Ahlström, 2008, sid. 11).

I Skånelagen sades att en vandrare fick plocka hasselnötter i skogen, men bara så mycket att det rymdes i en hatt. Även i Östgötalagen reglerades plockningen av hasselnötter, men i dessa trakter fick man inte plocka fler hasselnötter än vad som rymdes i ena vanten upp till tumgreppet (Ahlström, 1986).

Var man på resande fot och körde sönder sin vagn hade man rätt att hugga så mycket virke man behövde från den kringliggande skogen för att kunna reparera skadan. Under tiden fick dragdjuren beta så mycket de kom åt, bundna från ett fem alnar långt tjuder som skulle slås ner mitt i vägen (Ahlström, 2008, sid. 16).

I de norrländska trakterna levde på sina ställen Hälsingelagen kvar långt in på 1900-talet. Det var då bland annat tillåtet för de fattiga att plocka den potatis som blivit kvar efter årets skörd och resande fick utfodra sina hästar med hö från ladorna längst vägen (Ahlström, 2008, sid. 11).

2.1.2 Bibliska sedvänjor

Allemansrätten som begrepp är något unikt för vår tid och vår del av världen, men tanken om de fattiga massornas rätt till annans mark för sin egen överlevnad är som sagt inte ny. Långt innan landskapslagarnas tid fanns sådana sedvänjor även i de bibliska länderna, och dessa finns nedtecknade i Gamla testamentet. De fattigas rättigheter kombinerades där med föreskrifter för egendomsägarna (Ahlström, 2008, sid. 11).

Femte Moseboken, kapitel 23 vers 24-25, vänder sig till de fattiga och där står att läsa:

När du kommer in i din nästas vingård, får du där äta druvor, så mycket du har lust, tills du blir mätt, men du får inte lägga något i ditt kärl.

När du kommer in på din nästas sädesfält, får du plocka ax med din hand, men med skära får du inte röra vid din nästas säd. (Bibeln, 1981)

Kapitel 24 vers 20-21 vänder sig i stället till de välbärgade egendomsägarna:

När du har slagit ned dina oliver, skall du sedan inte genomsöka grenarna; vad där finns kvar skall tillhöra främlingen, den faderlöse och änkan.

När du har avbärgat din vingård, skall du sedan inte göra någon efterskörd; vad där finns kvar skall tillhöra främlingen, den faderlöse och änkan. (Bibeln, 1981)

2.2 ... till nöje

Fram till slutet av 1700-talet sågs den svenska skogen som en gemensam egendom för byn eller socknen, dessa områden kallades allmänningar. Då skogen och dess tillgångar fram tills nu inte hade setts som en bristvara så hade det heller inte funnits något behov att reglera användningen eller ägandet av den, men i och med industrialismens intåg expanderade både gruvdriften och skogsindustrin. Detta ledde till en ökad avverkning av skogen och man ansåg att det nu var lämpligt att reda ut vem som ägde vad (Roos, 1996).

Två viktiga led i denna process var dels avvittringen och dels skiftesreformen som båda inleddes under 1700-talet. Avvittringen var en lantmåteriprocess som syftade till att dra en tydlig gräns för vad som var kronans mark och vad som var böndernas mark (alltså de gemensamma allmänningarna). Detta efter att lokala dispyter hade uppstått mellan gruvbolag och bönder om skogsmarkerna kring de virkesslukande bruken och masugnarna. Skiftesreformen, som sedan fördelade allmänningarna mellan bönderna, syftade istället till att genom privat ägande effektivisera och förbättra skogs- och jordbruket. I och med de tydliga gränsdragningarna kunde markägarna nu på ett nytt sätt reglera vad som föregick och vem som fick uppehålla sig på deras marker (Roos, 1996).

Ett exempel på detta är att det i de västra delarna av Västergötland var vanligt att man fick plocka bär på de stora gårdarnas marker och sedan sälja dem och själv behålla vinsten. I Småland och Halland hävdade däremot markägarna sin rätt till bären och "hyrde" istället ut områden för plockning till egendomslösa. I en del torparkontrakt fanns till och med en klausul som bestämde hur mycket bär torparen skulle leverera till huvudgården (Ahlström, 1986).

Det moderna begreppet allemansrätt tillkom först efter förra sekelskiftet (Ahlström, 2008, sid. 12). Kring år 1900 hade nämligen industrialismen också satt i gång en stor omflyttning av befolkningen, människor flyttade nu från landsbygden till staden och de jobbtillfällen som fanns där (Lagerqvist & Lindqvist, 1999, sid. 91).

Detta bidrog till att man år 1940 genomförde den första fritidsutredningen. Utredningen, som utfördes av Statens offentliga utredningar, föreslog inrättandet av fritidsreservat för städerna och de större tätorternas befolkning för att på så vis komma tillrätta med motsättningarna mellan markägare och en allt större friluftslivande allmänhet. Motsättningarna hade främst sin grund i den massiva tillväxt av friluftslivet som under 1900-talets första decennier förvandlade rekreativ utomhusvistelse i skog och mark från ett exklusivt tidsfördriv för överklassen till en folkrörelse. Innan dess hade naturen aldrig nyttjats på detta vis, eller av så många människor (Ahlström, 2008, sid. 12).

I denna utredning användes för första gången begreppet allemansrätt tillsammans med de tankar om allas rätt till naturen ur ett rekreativt syfte som det idag står för (Ahlström, 2008, sid. 12).

2.3 Sammanfattande reflektion

Trots att det moderna begreppet allemansrätt tillkom först på 1940-talet, så har alltså tanken om allmänhetens rätt till naturen funnits länge. Denna tanke har dock, precis som kapitlets rubriker antyder, med tiden genomgått en förvandling och ändrat innebörd från nytta till nöje i takt med de förändringar som skett i samhället. Det som en gång stod för nödvändighet står nu för rekreation.

Innan 1800-talets början bodde större delen av befolkningen på landet, men i och med industrialismens intåg flyttade många in till städerna och blev vad man kan kalla "jordlösa". En helt ny livsstil uppstod där man inte längre var beroende av naturen för att överleva. Detta förändrade sättet att se på och förhålla sig till naturen och den blev istället intressant att utforska. Samtidigt hade industrialismen också bidragit till privatiserandet av naturen, vilket skapade konflikter mellan de nya markägarna och stadsmänniskor på upptäcktsfärd. Ett behov av en reglering av hur naturen fick användas uppstod.

Den moderna allemansrätten är alltså ett resultat av industrialismens folkomflyttning och privatisering av markägandet, samtidigt som den också har rötter i historiska lagar och traditioner. Det moderna samhällets struktur och förutsättningar har smält samman med svunna tiders ideal och skapat den moderna allemansrätten.

*Skogen har alltid varit en viktig tillgång för Sverige
(Foto: Hanna Stenmyr, september 2008)*

3. Skogens historia

3.1 Forntiden (15 000 f.Kr. – 1050 e.Kr.)

Den svenska skogens historia kan sägas ha sin början för cirka 15 000 år sedan, då den senaste stora istidens tjocka islager började smälta bort över Skandinavien. Efterhand som inlandsisen sakta drog sig allt längre norrut och frilade urberg och jordlager, började först växter och djur och sedan människor vandra in söderifrån. De tidiga skogarna innehöll främst björk, tall och olika sorter av släktet *Salix*, men efterhand började även trädslag som hassel, alm och ek vandra upp i landet. Dessa återföljdes sedan under de närmaste årtusendena av fler sorter av lövträd som exempelvis lind och bok. Till sist fick även granen sitt fäste i landet och runt år 0 hade den börjat tränga undan lövträden och bilda skogar (Lagerqvist & Lindqvist, 1999, sid. 13 f).

Människorna följde renens vandring norrut och levde runt 8000 f.Kr. som nomader. Skogen användes för att hitta föda då människorna levde på jakt och fiske och för att hugga virke till redskap och hyddor. Runt 2000 f.Kr. blev människorna dock bofasta och man började försörja sig på jordbruk och boskapsskötsel i mindre skala. Skogen användes nu som virkesuttag för hus, staket och redskap och för vallning av boskap. Under de sista århundradena före vår tideräkning började människorna också börjat bearbeta metaller som koppar och tenn. Detta drog i sig inte särskilt mycket ved eller trä, men de lättare metallerna följdes snart av järnet, vilket krävde mycket mer bränsle för att framställas och smidas (Lagerqvist & Lindqvist, 1999, sid. 14 ff).

Vid vikingatidens början, runt 800 e.Kr, såg världen mycket annorlunda ut. Handel med kontinenten hade påbörjats och expanderat och krig hade startats, och till allt detta behövdes skogen och dess resurser. Skogen avverkades därför nu inte enbart för att bygga hus och tillverka redskap, utan också för att bygga krigsskepp och för att användas som bränsle till prägling av mynt och för smide av vapen till krig och plundringar. Men till största del låg landet fortfarande oanvänt. Någon föryngring av skogarna genom avverkning existerade knappt och det fanns enorma bälten av orörd urskog (Lagerqvist & Lindqvist, 1999, sid. 21 ff).

3.2 Medeltiden och bönderna (1050 – 1610 e.Kr.)

Med medeltiden uppstod de landskapslagar, som beskrivs ovan i kapitlet om allemansrättens historia. Det var dessa lagar som fanns fram tills det att Erik Magnussons landslag tillkom på mitten av 1300-talet och Sverige fick sin första rikslagstiftning (Nationalencyklopedin, 1993A).

I och med Erik Magnussons landslag började kungamakten för första gången växa sig strakare och under senmedeltiden började något som kan liknas vid landet Sverige att växa fram. De kommande århundradena präglades dock av politisk oro och Sverige hamnade i union med de nordiska länderna. Regenter avlöstes tätt på varandra samtidigt som kyrkan växte sig allt större och nu blev en viktig maktfaktor i det politiska spelet. År 1520 genomförde Gustav Eriksson av riksrådsätten Vasa sin mytomspunna flykt på skidor i Dalarna och inledde därmed ett nytt kapitel i nationens historia. Med Hansan i ryggen valdes han år 1523 till kung av Sverige och införde genast ett mycket mer centraliserat styre än vad som funnits tidigare. Kyrkans egendomar beslagtogs, reformationen genomfördes och ståndsriksdagen infördes (Lagerqvist & Lindqvist, 1999, sid. 35 ff).

Mycket av kyrkans mark tillföll kungen och adeln och med detta följde skatteökningar för rikets bönder. I början av 1540-talet ledde detta till att Sydsveriges oländiga skogar fick stå som scen för ett bondeuppror i Robin Hoods anda. Upprorsmakaren var en kronatorpare vid namn Nils Dacke från Torsås socken i Småland, som vid den här tiden utgjorde rikets yttersta utmarker. Upproret slogs till slut ner 1543, men innan dess hade Dacke och hans anhängare under en längre tid gäckat kronans trupper, då dessa inte var vana vid den typ av krigsföring som krävdes för att nå framgång i de täta skogarna (Larsson, 1975).

Under större delen av medeltiden sågs skogen som en gemensam egendom för byn eller socknen. Skogen och dess tillgångar var ännu inte en bristvara och därför behövde man inte i någon större utsträckning reglera användningen av den. I norr var det till och med vanligt att man fritt kunde avverka och odla upp kronans marker, då statsmakten var positiv till detta eftersom tillkomsten av fler hemman betydde ökade skatteintäkter (Roos, 1996).

3.3 Stormakten och industrialismen (1611 – 1870 e. Kr.)

1611 inleddes stormaktstiden i och med att Gustav II Adolf besteg tronen, men Sverige var vid denna tid mycket försvagat på grund av tidigare regenters uteblivna krigsframgångar. Vallonernas invandring från södra Belgien förde dock med sig en skicklig hantverkartradition som satte fart på den svenska koppar- och järnindustrin. Detta ledde till att vapenexporten blev en ny stor inkomstkälla, men även exporten på skog och träprodukter som ved, kol och tjära började blomstra (Lagerqvist & Lindqvist, 1999, sid. 52 f).

Den ökade gruvdriften ledde till lokala konflikter kring bruken. Eftersom produktionen krävde stora mängder virke, så blev gruvbolagen och bönderna konkurrenter om skogen och för att förhindra fortsatta dispyter började man därför år 1683 dra upp gränser mellan bergsbruken (statens) och byarnas skogsområden, den så kallade avvitringen (Roos, 1996).

På mitten av 1600-talet infördes också den första Skogslagstiftningen i Sverige, vilken hade hämtat inspiration från Tyskland, men också innehöll korn från de medeltida landskapslagarna. Exempel på en av dessa lagar var "kungliga mandat och skogsordningen", vilken bland annat reglerade avverkningsen av bärande träd (träd med frukt eller nötter) och hur allmänningarna inom byarna och socknarna skulle vårdas. Samtidigt kom också bestämmelser om skyldigheten att återplantera efter avverkning (Lagerqvist & Lindqvist, 1999, sid. 58 f).

Stormaktstiden tog slut i och med Karl XII:s död i Norge år 1718. Året därpå infördes en ny författning, vilken fråntog monarken det mesta av makten och istället placerades den hos riksdagen (Lagerqvist & Lindqvist, 1999, sid. 62).

Under 1700-talet ökade befolkningen på landsbygden, vilket i sin tur också ökade trycket på skogsmarkerna. Detta ledde till en debatt om huruvida det gemensamma ägandet i form av allmänningar gav upphov till ett dåligt utnyttjande av skogen. Man menade att alla nyttjade skogen, men ingen brydde sig om att vårda den. Debatten ledde till skiftesreformen, som tog fart i slutet av 1700-talet och sedan pågick en bit i på 1800-talet. I denna omfattande process delades allmänningarna upp mellan bönderna, som nu kunde använda sin mark för säkerhet till lån eller låta sälja den. Skillnaden mellan adelns och böndernas rättigheter minskade också i och med detta (Roos, 1996).

In på 1800-talet hade den tidiga industrialismen ute i Europa även satt fart på sågverken och massaindustrin i Sverige, vilket ledde till en ytterligare ökning av uttagen i skogarna. Bönderna ägde nu sin egen mark och kunde därför ta individuellt beslut, vilket gjorde det lätt för sågverken att få tag på och köpa upp skog. Detta skapade snabbt farhågor om att skogsbolagen skulle lämna landsbygdens befolkning jordlös och utarmad, och man införde därför under början av 1900-talet en lag som förbjöd dessa att köpa upp skogsmark (Roos, 1996).

Uttrycket "baggböleri" myntades under 1800-talets andra hälft och har sitt ursprung i ett sågverk vid namn Baggböle som anklagades för att olovandes ha försett sig med virke från statens mark. Senare fick uttrycket den vidare betydelsen att lura av bönderna sin mark för en sportstyver, vilket var vanligt under den tidens hets efter timmer (Lagerqvist & Lindqvist, 1999, sid. 82).

3.4 Den nya tiden (1870 – Idag)

I och med industrialismens intåg skedde också en stor omflyttning av landets befolkning. Allt fler lämnade landet för staden och de arbetstillfällen som nu fanns där i form av massindustrierna (Lagerqvist & Lindqvist, 1999, sid. 91).

I norr levde dock många av skogsbönderna kvar, men då de ofta hade svårt att försörja sig på sin mark, så valde många nu att bli säsongsarbetare åt de stora skogsindustrierna. Den omfattande verksamheten hade en tydlig hierarki med bolagens affärspampar i toppskiktet och med huggarna, som ofta bestod av drängar, torpare och bondsöner, längst ned. Huggarna jobbade i lag för en körare, som oftast var bonde, och som hämtade upp virket ute i skogen. Under avverkningssäsongen bodde huggarna ute i skogen under mycket enkla förhållanden i primitiva kojor. I denna miljö uppstod en tydlig kultur, "skogskojekulturen", som levde kvar långt in på 1900-talet (Lagerqvist & Lindqvist, 1999, sid. 98 ff).

Skogsvägar började inte dyka upp förrän runt 1940, men möjliggjorde då även transporter med lastbilar och vidare transport med den nya järnvägen. Mekaniseringen av skogsbruket gick sakta och skogsarbetarna använde sig länge av handsågar och hästar som draghjälp. Traktorn började inte göra sig gällande i skogsbruket förrän mitten av 1900-talet (Lagerqvist & Lindqvist, 1999, sid. 97).

Från 50-talet och framåt effektiviserades dock skogsbruket. Dålig lönsamhet ledde till att många småbruk slogs ihop till större eller helt försvann. Maskiner började användas i större utsträckning och blädningsbruket avskaffades i förmån för enorma kalhyggen som kunde ge arbetarna sysselsättning året runt. Dessa kalhyggen började dock i slutet av 1900-talet att ifrågasättas, och är idag nästan helt försvunna, till viss del på grund av den ökade förståelsen av den biologiska mångfaldens betydelse för skogen och för miljöfrågor i allmänhet (Lagerqvist & Lindqvist, 1999, sid. 120 ff).

3.5 Sammanfattande reflektion

Skogen har i alla tider varit viktig för Sverige, först som en källa till överlevnad och senare som en vinstkälla i form av export till utlandet. Den stora tillgången på skog har påverkat vår historia och därigenom också förutsättningarna för det moderna Sverige. Skogen är alltså en viktig del av den process som format det samhälle vi har idag.

Skogens resurser ansågs länge vara outtömliga, vilket också dämpade begäret till den. Innan industrialismen satte fart på markanvändning hade tanken om det privata ägandet av mark aldrig varit särskilt utvecklad. Under medeltiden hade kyrkan, konungen och adeln visserligen ägt mark, men denna nyttjades ofta relativt fritt av befolkningen. Marken kring byarna ägdes dessutom gemensamt av sina bönder. De enorma skogarna i kombination med den tunna befolkningen gjorde att man kunde vara givmild, vilket säkert möjliggjorde utvecklingen av landskapslagarna som stöd för de fattiga och resandes rättigheter i naturen.

Rätten till att äga skogsmark blev intressant först när man började kunna tjäna pengar på den, vilket var möjligt efter att avvittringen och skiftesreformen hade ägt rum. Innan dess hade marken endast kunnat användas för att direkt försörja byn. Nu kunde man istället sälja den och med pengarna uppnå andra mål än att bara överleva för dagen. Att bönderna plötsligt kunde sälja sin mark ökade på skogsbolagens produktion, vilket gav en ökad export och en bättre ekonomi för Sverige. Det privata skogsägandet kan sägas ha skapat behovet av ett välfärdssamhälle eftersom folk flyttade in till städerna, men det tillhandahöll samtidigt också möjligheterna för det genom den förbättrade ekonomin. Ett välfärdssamhälle som i sin tur skapade ett behov av allemansrätten.

*Allemansrätten möjliggör en picknick i det gröna
(Foto: Hanna Stenmyr, maj 2009)*

4. Friluftslivets historia

4.1 Nationalromantik och fostran (1870 – 1920-tal)

Medan den svenska skogens historia sträcker sig över många årtusenden så är friluftslivets historia kort, enbart ett århundrade gammalt, och löper därför parallellt med avsnittet *Den nya tiden* här ovan.

Friluftslivets historia har sin början i det sena 1800-talets industriella revolution och den stora folkomflyttningen från land till stad. Sättet att använda sig av skog och mark ur ett enbart rekreativt syfte var helt nytt och kom dels som en reaktion på det allt mer urbaniserade samhället, och dels som en effekt av att man nu både hade intresse och metoder för att på ett effektivt och mer precist sätt kartlägga världen. Exempelvis mättes och namngavs vid denna tid Mount Everest och man tog också de första flygfotografierna med hjälp av luftballong. I och med att man nu kunde upptäcka och överblicka världen på ett helt annat sätt så förändrades också vår syn på naturen (Sandell & Sörlin, 2008, sid. 11 f).

Denna nya syn på naturen skilde sig radikalt från den nyttopräglade och lokalt bundna syn som det gamla jordbrukssamhället hade. Naturupplevelserna skulle nu istället ske på fritiden och i spännande okända miljöer, man skulle upptäcka och förundras. I detta föddes också kring sekelskiftet en omfattande nationalromantisk mytbildning kring svenskarnas uråldriga kärlek till naturen och tankar om naturen som en källa till kraft och upplevelser, vilket i själva verket var två helt nya fenomen (Sandell & Sörlin, 2008, sid. 31 f).

Sandell och Sörlin (2008, sid. 12) menar att det fanns fyra faktorer som gav friluftslivet dess förutsättningar för att växa fram vid just denna tid, nämligen:

1. Det fanns i samhällets högre skikt ett intresse för en nationell enhet. Man ville skapa en ny identitet som skulle ersätta det förlorade lantliga bysamhället.
2. Intresset för geografiska upptäckter som omnämns ovan.
3. Ett begynnande intresse för att skydda naturen från industrialismens tydliga påverkan.
4. Ett ökande fritidsbruk av naturpräglade, nationellt tolkade landskap i form av turism, alpinism och friluftsliv.

Runt sekelskiftet föddes också idén om friluftslivet som ungdomsfostrare. Industrialismen hade bidragit till stora samhällsförändringar och det fanns en stor oro för framtiden och ungdomarnas plats i denna. För myndigheter och konservativa framstod ungdomarna nu som ett hot mot samhället som man förlorat kontrollen över, och det var då främst de växande skarorna av arbetarungar i städerna som avsågs. Dessa skulle nu fostras, med hjälp av naturen, till starka och förnuftiga medborgare med sunda tankar och levnadsvanor (Sandell & Sörlin, 2008, sid. 27 f).

Föreningar och organisationer med anknytning till natur och friluftsliv uppkom. Svenska Turistföreningen startades år 1885 och Föreningen för skidlöpnings främjande i Sverige, föregångaren till Friluftsfrämjandet, startades år 1891. Scoutrörelsen, som har sitt ursprung i England kom till Sverige år 1912 och 4H-rörelsen med rötter i USA etablerades bara några år senare (Sandell & Sörlin, 2008, sid. 29 f).

Till en början var det dock enbart den bättre bemedlade delen av samhället som ägande sig åt stärkande friluftsaktiviteter. Men detta skulle snart komma att ändras och en bit in på det nya seklet så hade friluftslivet förvandlats till en folkrörelse (Sandell & Sörlin, 2008, sid. 12).

4.2 Folkrörelsen (1930 – 1940-tal)

Det var först på 30-talet som friluftslivet blev en folkrörelse och den moderna friluftspolitikerna började växa fram. Arbetarklassen var vid den här tiden väl politiskt organiserade och började få det allt bättre. Den materiella standarden ökade avsevärt, arbetsdagarna reglerades och blev kortare och genom lagen som tillkom år 1938 hade alla nu rätt till 12 dagars semester. Detta i kombination med den ökande urbaniseringen ledde till ett ökat intresse för naturen som rekreationskälla, både hos den breda allmänheten och hos myndigheterna (Sandell & Sörlin, 2008, sid. 64 f).

Många, däribland myndigheterna, kom nu att oroa sig för hur allmänheten använde sig av sin tilldelade portion av fri tid. Fritiden ansågs vid denna tid komma med förpliktelser och fick inte användas till passiv slöhet eller för att slå dank på destruktiva fritidsarenor som krogar och nöjeslokaler. Man skulle istället röra på sig, lära sig något och utvecklas. Främjandet av friluftslivet blev därför en viktig politisk fråga under 30-talet och ideologiska, samhälleliga och ekonomiska krafter gjorde mycket för att verka för en meningsfull fritid under denna tid. Föreningar som Svenska Turistföreningen och Svenska skid- och friluftsfrämjandet (Friluftsfrämjandet) iordningställde bland annat vandrarhem, vandringsleder och campingplatser för allmänhetens räkning (Eskilsson, 2008).

Myndigheternas intresse för naturen som en resurs för att hålla de industriarbetande massorna i städerna friska och glada ledde nu också till en begynnande vilja att skydda och tillgängliggöra naturen för människornas fritidsbehov. Även de som inte ägde mark skulle ha möjlighet till friluftsliv. Detta lede så småningom till den fritidsutredning som tillsattes år 1973 och blev klar tre år senare, vilken beskrivs ovan i kapitlet om allemansrättens historia (Sandell & Sörlin, 2008, sid. 65).

4.3 Familjeanpassat friluftsliv (1950 – 1970-tal)

Från mitten av 50-talet och framåt kom föreningen Friluftsfrämjandet att bli en viktig aktör på två plan inom det svenska friluftslivet, dels inom det nya intresset för naturvård och dels inom den så kallade domesticeringen av friluftslivet (Rantatalo, 2008).

Intresset för miljön hade tidigare varit i stort sett obefintligt och den verkliga debatten kring miljöfrågor kom heller inte att ta fart förrän en bit in på 70-talet. Men det fanns under 50 och 60-talet ett begynnande intresse, vilket kom som en motreaktion på den ökade materialiseringen av samhället och även friluftslivet. Fritidshus och husvagnar hade blivit allt populärare tillsammans med bilen som nu också hade gjort sitt intåg hos den breda allmänheten (Sandell & Sörlin, 2008, sid. 120 f).

Friluftsfrämjandet kom att spela en viktig roll i motreaktion till den ökade materialiseringen genom att man nu gjorde plats för miljöfrågor inom föreningen. Man anordnade kurser i naturvård och spred information om det relativt nya begreppet "allemansrätt". Man publicerade också ett flertal friluftshandledningar, allt för att inspirera och utbilda befolkningen (Rantatalo, 2008).

Under 50-talet inleddes också en satsning på barn, som låg i linje med det nya intresset för miljöfrågor. Satsningen kom i form av en friluftsskola som syftade till att med lek väcka intresse för naturen, lära ut varsamhet och omtanke om miljön, samt skapa goda fritidsvanor. Den första Skogsmulleskolan startades år 1957. Den fick dock inte sitt välbekanta namn förrän två år senare, då socialstyrelsen hade motsatt sig det ursprungliga namnet Trollskolan i tron om att namnet kunde skrämma barn från att delta. Nytt var också att kvinnor nu på allvar inkluderades i friluftslivet genom att hemmafruar erbjöds att leda skolorna (Rantatalo, 2008).

Allt detta ledde till att friluftslivet genomgick en förvandling från 50-talet och framåt. Det skedde en förskjutning i uppfattningen av friluftslivet, från sekelskiftets nationalromantiska, maskulina och fostrande syn, till en något mer lekfull och familjeanpassad syn där hemmet och kvinnorna, som innan dess inte hade haft någon självklar plats i friluftslivet, nu kunde inkluderas (Rantatalo, 2008).

4.4 Högteknologi och naturkontakt (1980 – Idag)

Under de senaste decennierna har det svenska friluftslivet genomgått radikala förändringar och splittrats upp i många olika områden och subkulturer, men man kan utläsa två bredare inriktningar. Dels den högteknologiska friluftskultur som kan ses som en naturlig utveckling på den materialisering av friluftslivet som tog sin början redan på 50-talet, och dels den traditionella, enkla och miljömedvetna friluftskultur som kommit som en motreaktion på den materiella utvecklingen (Sandell & Sörlin, 2008, sid. 206 f).

Den högteknologiska friluftskulturen har utan problem hittat sin plats i det högrörliga och hektiska samhälle vi har idag på grund av att den inte längre alltid är beroende av vild natur för att utövas. Många av de sporter som innefattas i denna typ av friluftskultur är snarare helt beroende av planerade utemiljöer som exempelvis pistade skidbackar eller artificiella inomhusmiljöer som klätterväggar och äventyrsbad för att överhuvudtaget kunna utövas. Friluftaktiviteter som tidigare var direkt beroende av vissa platser, med exempelvis vatten, snö eller berg, är nu inte längre bundna till områden där dessa element står att finna. Sporterna är inte längre beroende av naturen eller landskapet utan kan på ett praktiskt och bekvämt sätt praktiseras i närheten av hem eller turistanläggningar (Sandell & Sörlin, 2008, sid. 206 f).

Motreaktionen till denna utveckling bygger dock helt på naturkontakt och spelar i dag fortfarande en viktig roll för stora befolkningsgrupper. Denna mer traditionella och enkla friluftskultur innehåller ett romantiskt idéarv från sekelskiftet om friluftslivet som ett livsideal. Inriktningen har en tydlig strävan efter andra livsvärden och materiell enkelhet. Här finns också en tydlig tanke om människans tillgång till den fria och vilda naturen som ett argument till att skydda och vårda denna typ av natur (Sandell, 2008).

Friluftslivet har en direkt koppling till utvecklingen av det urbaniserade industrisamhället, och därmed också befolkningens rörelse bort från landsbygden. Det är därför knappast förvånande att den moderna allemansrätten som begrepp och i innehåll inte dyker upp förrän friluftslivet blivit väl etablerat och vunnit i bredd. Dock existerade och nyttjades redan rätten till att röra sig över annans mark i friluftsepokens inledning, och alltså var naturen redan allmänt tillgänglig. Genom detta kan därför allemansrättens grundläggande praktik även ses som en del av vårt kulturarv (Sandell, 1998).

4.5 Friluftslivet i skogen

I dagens skogar är det vanligt att det uppstår en konflikt mellan skogsbruket och friluftslivet, då dessa två, helt olika sätt att använda sig av skogen, under det senaste århundradet har utvecklats till att ta mer plats. Skogsbruket som i första hand ser skogen som en resurs för människans försörjning, har ett ekonomiskt perspektiv och är främst intresserad av hög, varaktig och värdefull virkesavkastning. Detta har lett till att skogarna på sina platser förvandlats till hårt drivna monokulturer utan större upplevelsevärden, som sedan avverkas och blir till stora kalhyggen. Friluftslivet ser å andra sidan skogen som en resurs för naturupplevelse och står i många fall för ett bevarande av den "naturliga" naturen, men även friluftslivet tar plats i skogarna. Exempel på detta kan ses i anlagda terrängbanor för mountainbike och motorkross, och i hårt tillrättalagda friluftsområden med spänger, skyltar och grillplatser, där allt annat bruk av skogen får ske på friluftslivets villkor (Hammarlund & Sandell, 1997).

Skogen spelar idag en viktig roll för många människor, då den dels tillhandahåller naturupplevelser (Hammarlund & Sandell, 1997) och dels kan användas som en mental tillflyktsort där det finns möjlighet att vårda den själsliga hälsan (Sandell, 2008). Enligt en enkätstudie som delats ut bland vuxna medlemmar i fyra friluftorganisationer är det för många viktigt att det finns möjlighet att ta sig ut i skog och natur för rekreation.

Det finns en utbredd tilltro till naturen som kraft- och hälsogivande. Landskapets utseende, innehåll och användning gavs en påfallande betydelse i studien, men många såg inte något behov av tillrättaliggande för friluftslivets skull (Sandell, 2008).

Det är därför viktigt att komma till rätta med konflikten mellan skogsbruket och friluftslivet och hitta en balans där de olika sätten att bruka skogen kan samexistera och därigenom skapa både ekonomiskt och upplevelsemässigt hållbara skogar (Hammarlund & Sandell, 1997).

4.6 Sammanfattande reflektion

När befolkningen runt förra sekelskiftet började flytta in till städerna försvann den lokalt bundna och nyttopräglade synen på skogen. Det mentala och fysiska avstånd som nu uppstod till skogen gjorde att man istället började fascineras av den och därför ville undersöka den, vilket därigenom lade grunden för friluftslivet.

Det moderna friluftslivets historia är kort, men fenomenet har på bara ett sekel hunnit med att genomgå en ganska stor förändring. Det tidiga friluftslivet handlade om modiga män som trotsade den vilda naturens krafter och på samma gång fostrades till sunda medborgare med hög moral. In på 50-talet blev dock friluftslivet mer familjeanpassat och kvinnor och barn fick större plats i sammanhanget, samtidigt började friluftslivet också att materialiseras. Efterhand som pedagogiken och miljöpsykologin utvecklats kom man också att förstå människans behov av naturen, både för att lära och för att må bra. Den fostrande aspekten av naturupplevelser finns alltså fortfarande kvar, men har under 1900-talet bytt skepnad för att passa in i dagens samhälle.

Den moderna allemansrätten uppstod mitt i denna process i början på 1940-talet. Det är nog en vanlig missuppfattning att det svenska friluftslivet är sprunget ur allemansrätten, men det är snarare tvärt om. Den moderna allemansrätten tillkom på grund av att det uppstod ett behov av det i och med att stadsborna började ge sig ut i skog och mark. Dock skall det samtidigt också påpekas att friluftslivet antagligen utvecklades så snabbt och till sådan bredd på grund av att det sedan tidigare fanns en gammal tradition av att allmänheten fick röra sig fritt i naturen.

Det moderna friluftslivets materialisering och utbredning gör att det idag ofta uppstår konflikter mellan markägare och friluftsidkare. Friluftslivet tar plats i skogen på ett annat sätt än tidigare genom exempelvis preparerade vandringsleder och fasta grillplatser. Likaså uppstår ofta konflikter kring det vinstinriktade skogsbruket, vilket skapar monokulturer utan några större upplevelsevärden.

*Även djurens framfart i skogen regleras i lagstiftningen
(Foto: Hanna Stenmyr, augusti 2009)*

5. Allemansrätten idag

5.1 Definition av allemansrätten

Någon definition av allemansrätten finns inte och det enda stället den finns omnämnd på är i svensk, norsk och finsk lagstiftning (Allemansrätten i Norden, 1997). Att producera en precis och slutgiltig definition av allemansrätten blir därför svårt, men här följer några exempel på olika verk och organisationers syn på vad allemansrätten står för;

I Nordiska ministerrådets rapport *Allemansrätten i Norden* beskrivs allemansrätten som den vistelse i naturen som markägaren inte kan förhindra eller som inte är förbjuden i lag, men att denna rättighet aldrig får sträcka sig så långt att markägaren hindras att bruka sin mark (Allemansrätten i Norden, 1997). Detta är dock en definition av allemansrätten för alla de nordiska länderna (förutom Danmark).

Naturvårdsverket skriver att allemansrätten är en unik möjlighet att röra oss fritt i naturen, men att det med denna rätt också följer krav på hänsyn och varsamhet, mot naturen och dess djurliv, mot markägare och mot andra människor i naturen. Verket sammanfattar allemansrättens innehåll med orden; "Inte störa – inte förstöra" (Naturvårdsverkets hemsida, 2010). Det är också denna definition som Friluftsrådet använder sig av i sin verksamhet (Friluftsrådet hemsida, 2010).

Klas Sandell, professor i kulturgeografi och verksam forskare med inriktning på friluftsliv, skriver i artikeln *Friluftsliv, friluftslandskap och allemansrätt* att allemansrätten är det "friutrymme" som finns mellan olika, i lag definierade avgränsningar. Alltså det utrymme som blir kvar att röra sig på efter det att lagar rörande hemfriden, markägarens intressen, naturskyddet och landskapets användning har trätt i kraft (Sandell, 1995).

Enligt *Nationalencyklopedins* beskrivning är allemansrätten en rätt för var och en att vistas i naturen och att i skog och mark plocka vilda blommor, bär och svamp. Vidare medges även att i små mängder plocka gräs, ris, löv, sten, grus, is och vatten. Det är markägarens intressen som begränsar allemansrätten. Dessa intressen får i princip inte tillfogas någon skada. Markägaren kan minska allemansrätten genom att göra åker av betesmark eller genom att röja mark där det finns bär, exempelvis vildhallon eller lingon. Markägaren kan hindra folk från att köra bil på privata, ej statligt finansierade vägar, men har inte rätt att hindra gående och cyklister. Markägaren har inte heller rätt att sätta upp stängsel eller skyltar med "Privat" runt ett område där allemansrätten gäller (Nationalencyklopedin, 1993B).

5.2 Allemansrätten i lag och praktik

Allemansrätten är ingen lag, men är sedan år 1994 inskriven i grundlagen i regeringsformens andra kapitel, om grundläggande fri- och rättigheter. Den nämns under paragraf 18 som behandlar bestämmelserna om egendomsskydd (Ahlström, 2008, sid. 13):

"Alla skall ha tillgång till naturen enligt allemansrätten [...]"

(Riksdagens hemsida, 2010)

Det finns inte heller någon lag som definierar allemansrätten, men den omges däremot av lagar som sätter gränser för vad som är tillåtet (Naturvårdsverkets hemsida, 2010). Dessa begränsningar utgörs i huvudsak av fyra stycken, av lag definierade, avgränsningar, vilka är; hemfriden, markägarens ekonomiska intressen, naturskyddet och landskapets användning (Sandell, 1995).

De lagar som har störst betydelse för tolkningen av allemansrätten finns främst i brottsbalken, som bland annat innehåller bestämmelser om olovlig väg, hemfridsbrott, egenmäktigt förfarande, ofredande, stöld och åverkan. Utöver brottsbalken kan man även hitta bestämmelser som avgränsar allemansrätten i miljöbalken och lagar som Skadeståndslagen, Ordningslagen, Kulturminneslagen, Jaktlagen, Terrängkörningslagen och Lagen om skydd mot olyckor (Ahlström, 2008, sid. 13).

Hindrandet av allemansrätten. I miljöbalken, och i viss mån i Plan- och bygglagen, finns det också lagar som på ett eller annat sätt gynnar allemansrätten och friluftslivet. Här finns bland annat bestämmelserna för strandskyddet, förbud mot skyltning och bestämmelser för stängselgenombrott, det vill säga möjligheten att kräva genomgång i stängsel eller borttagandet av stängsel (Ahlström, 2008, sid. 73 ff).

Färdselrätt. I brottsbalken finns bestämmelserna för olovlig väg och hemfridsbrott och dessa reglerar till stor del hur vi får röra oss i naturen. Med olovlig väg menas att man tar sig fram utanför väg eller väl upptrampad stig, på mark som annars inte är tillåten att färdas på.

Sådan mark kan till exempel vara tomter, planteringar eller mark som kan skadas av tilltaget, som exempelvis sådd åkermark. Begreppet tomt är inte preciserat i lag, men kan i allemansrättsliga sammanhang definieras som den yta runt ett boningshus som de boende behöver för att kunna känna sig ostörda. Tomtgränsen behöver alltså inte hänga ihop med fastighetsgränsen om fastigheten är stor. Boendes rätt till ostördhet hör ihop med lagen om hemfridsbrott, vilken är snävare än tomten. Den som olovligen intränger eller uppehåller sig där annan har sin bostad gör sig skyldig till hemfridsbrott och får, om nödvändigt, lyftas ur "hemfridszonen". Ute i skogen, utmed stränder, i ängs- och hagmarker är det dock i allmänhet fritt att röra sig till fots. Det är tillåtet att passera genom beteshagar så länge man stänger grindarna efter sig och inte skrämmar djuren. Beteshagar passeras på egen risk (Ahlström, 2008, sid. 17 ff).

Terrängkörning. Enligt Terrängkörningslagen från år 1975 är det med vissa undantag helt förbjudet att köra med motorfordon på barmark i terrängen, och med terräng menas ett område som inte är att anse som väg. Denna lag tillkom inte för att slå vakt om markägarens intressen, utan för att skydda naturen. Därför är inte ens markägaren tillåten att köra på sin egen mark om det inte sker i samband med jord- eller skogsbruk. Undantag för terrängkörning på barmark gäller för räddningstjänst, för underhåll av friluftsområden och vid jakt och renskötsel. Det är i grunden tillåtet att köra med motorfordon på snötäckt mark och isar, men lokala föreskrifter som förbjuder detta kan förekomma. Det är exempelvis förbjudet att köra snöskoter utanför utsatta leder i fjällen (Ahlström, 2008, sid. 25 ff).

Bär och svamp. Utöver rätten att färdas över annan mark, så har vi också rätt att uppehålla oss där, genom exempelvis picknick eller tältning, men samma regler gäller även här. Du får inte störa andra eller på något sätt skada natur eller annans egendom. I naturen är det tillåtet att plocka vilda blommor och växter som inte är fridlysta, svamp, bär och mossor för husbehov, samt kottar, grenar och kvistar som fallit till marken. Plockning av allt annat än bär och svamp i stor skala i kommersiellt syfte anses som stöld, och är alltså inte tillåtet. Det är tillåtet att elda i naturen om detta sker under säkra förhållanden. Är eldningsförbud utlyst, så är dock all öppen eld förbjuden (Ahlström, 2008, sid. 41 ff).

Jakt och hund. I miljöbalken och i jaktlagstiftningen finns bestämmelser om skydd av djurlivet. Fridlysta arter är fredade under hela året, och övriga arter under all annan tid än den utsatta jakttiden. Rätten att jaga ingår inte i allemansrätten, utan är knuten till markägaren, som kan hyra ut eller överlåta jakträtten. Med jakt menas alla åtgärder för att döda eller fånga vilda däggdjur och fåglar, eller i sådant syfte spåra eller söka efter vilt (Ahlström, 2008, sid. 53).

Hundar skall under tiden 1 mars till 20 augusti hindras från att löpa lösa i marker där det finns vilt, och under övriga året hållas under sådan tillsyn att de hindras från att driva eller förfölja vilt. Hunden måste alltså egentligen inte vara kopplad, men då gäller det också att ha pli på den. Kopplingstväng kan dock utfärdas med stöd av jaktlagstiftningen eller lokala ordningsföreskrifter. I naturreservat och nationalparker gäller nästan alltid koppeltväng (Ahlström, 2008, sid. 55).

Naturskydd. I miljöbalken finns olika former av naturskydd, som exempelvis bestämmelser för nationalparker, natur- och kulturresevat, naturminnen och skydd för djur- och växtarter. De olika bestämmelserna kan skydda naturen såväl mot människan som för människan, vilket i de flesta fall betyder att allemansrätten begränsas. Vanligtvis uppförs någon form av naturskydd i områden med särskilt känslig natur eller med känsligt djurliv. Nationalpark är den strakaste formen av skydd och uppförs enbart på statligt ägd mark. Naturresevat är den vanligaste form av skydd och kan, till skillnad från nationalparken, uppföras på privat mark, vilket då även i viss mån begränsar markägarens möjligheter att använda sig av sin mark. Det finns också en mängd så kallade Natura 2000-områden, vilka är områden som av EU anses som skyddsvärda områden. Många av dessa områden är på samma gång nationalparker eller naturresevat (Ahlström, 2008, sid. 65 ff).

5.3 Problematik kring allemansrätten

Allemansrätten har varit hotad ända sedan dess tillkomst i början av 1900-talet, och trots att den nu är inskriven i grundlagen blir den fortfarande ifrågasatt. Många är de som under 1900-talet försökt få igenom lagregleringar av friluftslivet (Ahlström, 2008, sid. 89).

Samhällets förändring. Den ständigt pågående förändringen av samhället påverkar allemansrättens förutsättningar och hur vi tolkar den. Det svenska friluftslivet har under 1900-talet genomgått en stor förändring, från det nationalromantiska, naturnära och stärkande friluftslivet runt sekelskiftet, till det materialistiska och mer aktivitetsbetonade friluftsliv vi har idag. Under samma tid skedde också stora förändringar i demografin, i början av 1900-talet levde 1/3 av landet befolkning i städerna, hundra år senare lever 85 % i städerna och denna trend har inte heller avstannat. Sveriges befolkning består i dag också till 20 % av invandrare av första eller andra generationen, där många kommer från kulturer med helt andra förhållningssätt till naturen på grund av traditioner eller krig. Alla dessa förändringar har lett till att vi idag inte har en lika nära kontakt till naturen som tidigare, vilket i sin tur leder till att förståelsen och stödet för allemansrätten tunnas ut (Ahlström, 2008, sid. 89 f).

Brist på kunskap. Allemansrätten ifrågasätts starkt, vilket bland annat beror på att den inte finns definierad i lag. Detta har lett till svajiga regelformuleringar, betydelseglidningar i lagstiftningen och oklarheter i lagtolkningarna, som i sin tur har skapat problem. Dessa oklarheter föder bristande kunskap och respekt för allemansrätten hos befolkningen, vilket ger upphov till konflikter mellan markägare och friluftsidkare. Problemen förorsakas också av att fler människor kommer ut i naturen, vilket leder till att tycket på markerna ökar, och likaså risken för skador på dessa. Detta leder ofta till krav på inskränkningar från markägarens sida, vilket visar på att problem och konflikter på grund av okunskap är ett allvarligt hot mot allemansrätten (Allemansrätten i Norden, 1997).

Kommersialisering. Ett exempel där sådana konflikter uppstår är att naturen, och därmed också allemansrätten, de senaste decennierna blivit intressant för kommersiellt utnyttjande i organiserad form. Turistföretagen tjänar pengar på förutsättningen att annans mark kan tas i anspråk för den egna verksamheten utan ersättning eller krav på tillstånd. Då den svenska allemansrätten av tradition ansetts gälla individer, snarare än verksamheter, så finns det inga bestämmelser för huru vida kommersiella och organiserade grupper får nyttja privata marker. Dessa problem ledde på 90-talet till en het debatt som utmynnade i att

Naturvårdsverket år 1995 redovisade utredningen *Allemansrätten och kommersen*, vilken innehöll förslag till praktiska åtgärder för att komma tillrätta med problemet. Verket kom också med allmänna råd hur olika friluftssarrangemang skall genomföras med hänsyn till djurlivet (*Allemansrätten i Norden*, 1997). Flera av de bestämmelser som togs fram fördes också in i den nya miljöbalken som började gälla 1999 (Ahlström, 2008, sid. 58).

Ökade kostnader. Allemansrätten finns till för att alla skall ha tillgång till naturen, och att alla skall få vistas där gratis. Den allemansrättsliga tanken bygger helt på detta, men i och med att en allt större del av friluftslivet kräver ingrepp i naturen i form av exempelvis pistade backar, preparerade skidspår och underhåll av vandringsleder, rastplatser och skyltar, så har nya kostnader uppstått. Ett exempel på detta är maskinpreparerade skidspår som började dyka upp på mitten av 90-talet. Innan dess hade motionärerna själva åkt upp sina spår, men i och med att längdåkningsskidorna nu blivit mycket smalare och lättare så krävdes det bättre spår för att det skulle gå att åka. De maskinpreparerade spåren kostar dock en hel del att köra upp och underhålla, vilket ledde till en debatt om det var möjligt att avgiftsbelägga användningen av skidspåren. Naturvårdsverket fastslog dock i *Allemansrätten och kommersen* att detta inte fick ske i spår anlagda på allemansrättsligt tillgänglig mark. Kostnaderna för friluftslivet har sedan dess dock ökat ytterligare, och frågan om det är rätt att ta ut avgifter för aktiviteter på allemansrättslig mark är något som måste diskuteras under de kommande åren (Ahlström, 2008, sid. 77).

5.4 Allemansrättens framtid

Utöver problematiken ovan kommer det också i framtiden dyka upp nya frågor som ännu inte beaktats i lika stor utsträckning, och dessa kommer att fortsätta späda på debatten kring allemansrättens existensberättigande. Exempel på sådan problematik kan vara det allt mer påtagliga bullret från trafik och människor, vem äger rätten till tystnad och naturljud och vem äger rätten till att ta ifrån andra det samma (Sandell, 1998)?

Viktigt är dock att komma ihåg att allemansrätten enbart har någon betydelse om det finns natur. Allemansrättens värden kommer till sin fulla rätt först när det finns en ostörd, omväxlande och innehållsrik naturmiljö att tillgå. Det är därför viktigt med en långsiktig och medveten fysisk planering för friluftslivet på alla plan inom i samhället, från kommuner till länsstyrelser och uppåt. Detta har dock på många håll visat sig vara ett problem. Naturvårdsverket gjorde 1990 en granskning av de svenska kommunernas översiktsplaner och av de översiktsplaner som undersöktes hade enbart hälften angivit motiv för friluftsliv och naturvård. I princip samtliga saknade också en framtidsplan för hur friluftsområden skulle kunna tryggas (*Allemansrätten i Norden*, 1997).

Bra planering för friluftslivet betyder inte att man skall iordningställa allahanda anordningar och anläggningar ute i skog och mark eller lagstifta kring friluftslivet. Det handlar istället om att ta fram underlag och skapa förutsättningar för att naturens och allemansrättens värden skall kunna tas tillvara på bästa sätt. Detta kan ske genom att allmänheten ges en ökad kunskap om allemansrätten och på så vis får en bättre förståelse för dess möjligheter och förpliktelser. Bra planering för friluftslivet kan förebygga de problem och konflikter som idag utgör ett hot mot allemansrätten och därigenom vår rätt att fritt vistas i naturen (Ahlström, 2008, sid. 92).

Vad gäller en framtida lagstiftning kring allemansrätten så ser Klas Sandell, i en artikel från år 1998, att man gärna i alla fall borde lagstifta kring allemansrättens "kärna" om tillfällig vistelse och färd över annans mark, men att man bör undvika att exakt definiera allemansrättens innehåll då detta skulle kunna leda till en insnävning som skulle köra över lokala förhållanden och sedvänjor (Sandell, 1998).

Ingemar Ahlström däremot ser helst, i sin bok *Allt om allemansrätten* från år 2008, att en sådan lagstiftning uteblir då allt för stora regleringar kan ses som ett nederlag för allemansrätten som symbol för frihet och eget ansvarstagande. En av möjligheterna skulle då enligt Ahlström istället vara att man i allemansrätten också såg en typ av moralisk "hembyggsrätt" för den bofasta befolkningen, vilken i still med Norge och Finland, skulle ge den lokala befolkningen en viss förtursrätt till naturens produkter. Om vi undvek att länsa skogen på bär och lämnade lite kantareller kvar till markägaren skulle kanske många av de konflikter som idag uppstår försvinna (Ahlström, 2008, sid. 84).

5.5 Sammanfattande reflektion

Problematiken kring allemansrätten är i sig själv motsägelsefull. Under 1900-talet har man valt att inte lagstifta kring rätten, då man tror att det finns en risk att allmänhetens rätt till naturen då kommer att minska. Samtidigt är det frånvaron av lagstiftning och tydliga regler som skapar motsättningarna mellan friluftsidkare och markägarna som på sikt skulle kunna komma att stjälpa allemansrätten.

Något som ytterligare spär på detta problem är de senaste decenniernas samhällsutveckling som lett till att avståndet mellan naturen och människan har ökat. Detta gör att förståelsen för naturens förutsättningar har minskat och många saknar idag vad man skulle kunna kalla ett naturförnuft. Ett exempel på detta är att man ofta ser att folk har anlagt lägereldar på vackra klipphällar som sedan har spruckit på grund av värmen. Antagligen har man gjort så ur brandsäkerhetssynpunkt, vilket i sig är bra, men de känner uppenbarligen inte till att sten spricker om man eldar på den. Frågar man dock äldre generationer känner de flesta till detta faktum. Ett annat exempel är det ökade problemet med att folk sätt i sig vad helst de kan hitta ute i naturen. Min far som jobbar inom vården har bland annat varit med och magpumpat ett par som hade gjort en sallad på fingerborgsblomma.

Lösningen på detta problem är information, vilket i så fall skulle kräva ett stort engagemang från både starten och större natur- och friluftrelaterade organisationer, vilket kanske också är helt rimligt man tanke på att man ofta marknadsför Sverige på sin vackra natur.

*Att vistas vid kuster och stränder är ofta tillåtet även utomlands
(Foto: Hanna Stenmyr, september 2008)*

6. Allemansrätten i andra länder

6.1 Norden

Det är omfattningen av den svenska allemansrätten som gör den unik i världen, men alla de nordiska länderna, förutom Danmark, har någon form av allemansrättsliga lagar som i jämförelse med resten av västvärlden kan ses som mycket generösa (Ahlström, 2008, sid. 95).

I de nordiska länderna finns gemensamma grundförutsättningar för allemansrätten genom att vi har likartade principer för äganderätt och för lagstiftning, men det finns ändå en hel del skillnader i hur allemansrätten tillämpas. I Norge, Finland och Sverige har de historiska förutsättningarna för hur allemansrätten har utvecklats varit likartade, och därför har dessa länder idag ett liknande innehåll i de lagar som berör området. I likhet med Sverige och Norge så kan de allemansrättsliga lagarna på Island spåras tillbaka till medeltida lagar och sedvänjor, men lagarna här är mycket mer detaljerade för att skydda landets känsliga natur. Danmark har vissa lagar rörande allmänhetens tillgång till skog och mark, men dessa är mycket detaljerade och begränsar tillgången till naturen till förmån för markägarna. På 70-talet lades det i Nordiska rådet fram ett förslag om en gemensam och utvidgad allemansrätt som skulle gälla fört alla Nordens länder. Förslaget antogs dock aldrig (Allemansrätten i Norden, 1997).

Norge har till skillnad från de övriga nordiska länderna en särskild friluftslag där färdselrätten är inskriven och allemansrätten till vissa delar är preciserad. Rätten till färdas till fots över annans mark är gammal. I *Christian V Norske Lov* från 1687 finns det bland annat bestämmelser kring detta och rätten till att tillgodogöra sig produkter från naturen (Allemansrätten i Norden, 1997). *Innmark* och *utmark* är två grundläggande begrepp för den moderna norska allemansrätten. Till *innmark* räknas i stort sätt all brukad, betad och bebodd mark. Till *utmark* räknas övriga obrukade marker, alltså skog, fjäll, hed- och myrmarker. För de olika typerna av mark gäller olika regler för olika tider på året. Reglerna är i allmänhet mycket mer generösa på utmarkerna och liknar de svenska vad gäller exempelvis färdselrätt, camping och bär och svampplockning. Man har dock en strängare syn på motordrivna fordon i terrängen (Ahlström, 2008, sid. 99).

Finland har en lagstiftning som i stort sett överensstämmer med den svenska. Den är dock något strängare på en del punkter, som exempelvis vad gäller terrängkörning och eldning i naturen (Ahlström, 2008, sid. 97). Finland har i likhet med Norge en speciell friluftslag, denna innehåller dock inga bestämmelser om färdselrätt och friluftsliv utan är snarare ett dokument över samhällets möjligheter att upprätta friluftsanordningar i form av vandringsleder och strövområden på privat mark. På Åland har en snävare tolkning av allemansrätten tidigare tillämpats, men denna tolkning har inget stöd i den finska lagstiftningen (Allemansrätten i Norden, 1997).

Island är det nordiska land där de ursprungliga allemansrättsliga sedvänjorna levat kvar under längst tid (Allemansrätten i Norden, 1997). I den gamla lagen *Jónsbók* från 1200-talet fastslog att *landnamsmännen* (nybyggarna) hade ensamrätt till marken de besatt. Lagen har med tiden luckrats upp och ger nu allmänheten vissa rättigheter i naturen. Man får exempelvis röra sig över privat mark till fots, göra upp lägereld, tälta en natt på privat mark utan att behöva söka tillstånd och plocka bär, svamp och örter på offentlig mark. Bär får även plockas på privat mark, men bara för att ätas på plats. Begreppet allemansrätt finns dock inte i den isländska lagstiftningen, och de moderna lagarna är i vissa fall oerhört detaljerade. Exempelvis är det förbjudet att kasta sten i varma källor och kratrar och man får inte rista eller skriva på naturföremål av något slag. I naturskyddsområden är det förbjudet att överhuvudtaget flytta på lösa stenar och att utan särskilt tillstånd fotografera vissa fågelarter. Den som rider i vegetationsfattiga områden måste ha med sig foder till sin häst och det är självklart förbjudet att skräpa ner (Ahlström, 2008, sid. 98 f).

Danmarks brist på allemansrätt beror till stor del på landets ringa storlek och brist på obrukad mark. Det finns idag helt enkelt inte utrymme för att låta allmänheten röra sig fritt i den danska naturen (Ahlström, 2008, sid. 96). Tidigare kunde befolkningen röra sig relativt fritt utmed kusten, i skogen och på obrukad mark, men med 1800-talets övergång till intensivare jordbruk och ökande markanvändning upphörde dessa möjligheter. I *Mark- og vejfredslove*, från slutet av 1800-talet, fastslogs att det inte fanns någon allmän rätt att färdas över privat mark. Under 1900-talet har dock denna lag luckrats upp, och allmänheten har nu rätt att gå och cykla på privata vägar, och uppehålla sig under kortare tid på privata marker och stränder, men då endast under dagtid (Allemansrätten i Norden, 1997). Det är tillåtet att i mindre omfattning, för privat bruk, plocka bär, svamp, nötter och vilda blommor (Ahlström, 2008, sid. 97).

På Färöarna medges ingen allemansrätt alls, då ytan är liten, och den känsliga naturen och fårskötseln skulle påverkas i allt för stor grad (Allemansrätten i Norden, 1997).

6.2 Europa

Skiftningarna i olika länders lagar rörande allmänhetens rätt till naturen beror på till viss del på vilken rättsordning och vilka traditioner dessa lagar bygger på. Vad gäller rättsordning, så kan de europeiska länderna, ur ett allemansrättsligt perspektiv, delas upp i två olika grupper, germansk rätt och romersk rätt. Den germanska rättens principer tillämpas i Europas tyskspråkiga delar och Norden och utgår från ägarens rätt att bruka marken. Allmänheten har då oftast rätt till att röra sig i privata marker och till viss del nyttja naturens tillgångar, så länge markägarens intressen inte skadas. I den romerska rätten har markägaren istället oinskränkt rätt till sin mark och det är denna rätt som, bortsett från Storbritannien, tillämpas i Europa i övrigt. (Ahlström, 2008, sid. 95).

England och **Wales** har ingen allemansrätt ur vår bemärkelse, men i och med den nya lagstiftningen CROW (*Countryside and Rights of Way Act 2000*) från millennieskiftet, så finns det nu detaljerade regler kring hur naturen får användas för rekreation. Befolkningen har nu rätt att färdas över, klättra och ha picknick i *open country*, vilket bland annat innefattar bergsområden och hedmarker. Samma regler gäller också för så kallade *common lands*, vilket ursprungligen var en slags allmänningar där traktens folk släppte sina djur på bete och samlade bränsle. Rätten att vistas i naturen innefattar dock inte cykling, ridning eller framfart med andra fordon, det är inte heller tillåtet att tälta eller göra upp eld. Mycket av den nya lagen bygger på gamla traditioner och sedvänjor som sedan tidigare tillät allmänheten att få vistas i naturen. *Rights of way* är en sådan gammal sedvänja som nu blivit lagfäst och som utgörs av ett omfattande system av stigar och vägar som tillåter allmänheten att röra sig över privata marker (Ahlström, 2008, sid. 101 f).

Skottlands allemansrättsliga lagar bygger även dem på gamla traditioner som nu blivit lagfästa i och med en landreform från 2003. Riksdelen lagar är mycket generösare än i övriga Storbritannien och kan i många fall jämföras med de Nordiska lagarna. Större delen av naturen, inklusive betesmarker, stränder och inlandsvatten är tillgängliga för rekreation så länge hänsyn och varsamhet visas. Lagstiftningen innefattar inte plockning av bär och svamp, men detta anses istället tillåtet av tradition. Systemet med *Rights of way* finns även i Skottland och fungerar på samma sätt som i landet i övrigt (Ahlström, 2008, sid. 102 f).

Tysklands motsvarighet till allemansrätten bygger precis som Skottlands på mycket gamla traditioner och seder som tillåter färdsl till fot i öppna marker, i skog och längst med stigar. Den federativa skogslagen ger allmänheten rätt till att ta sig fram till fots eller på skidor i skogsklädda områden. Man har också rätt att uppehålla sig i dessa områden, men enligt lagtolkning inte längre än över dagen, vilket alltså förhindrar all typ av camping. De olika delstatsförvaltningarna har dock rätt att utfärda mer detaljerade lagar som kan öka, men också begränsa dessa rättigheter i respektive delstat. Exempelvis kan rätten att cykla och rida variera liksom rätten till att plocka naturprodukter, vilket i en del delstater är tillåtet i "traditionell omfattning". **Schweiz** lagstiftning är lik den tyska, men är inte riktigt lika tillåtande. Bland annat kan inskränkningar göras för att skydda kultur- och naturvärden (Ahlström, 2008, sid. 104 ff).

I länder som **Polen, Tjeckien, Estland och Litauen** tillåts allmänheten, genom lagar eller traditioner, en viss åtkomst av naturen även på privata marker. Det är dock vanligt att rätten endast gäller dagtid och att markägaren kan neka allmänheten tillträde genom skyltning. Kusten är tillgänglig för alla och oftast är det också tillåtet att gå, cykla och köra bil även på privata vägar. Det är också vanligt att bär, svamp och blommor får plockas för personligt bruk (Ahlström, 2008, sid. 103 ff).

På **Irland** och i **Österrike** och **Frankrike**, samt i många av **de sydeuropeiska länderna** är allmänhetens tillgång till naturen mycket begränsad. Privat mark är ofta helt förbjuden att vistas på och i vissa fall kan det även finnas restriktioner på statligt ägd mark. Det är dock relativt vanligt att stränder och vatten utmed kuster, sjöar och floder är tillgängliga för allmänheten. En del länder har också på senare tid arbetat mer för att öppna upp naturen genom exempelvis skogsparker, system av vandringsleder och begränsningar av det privata markägandet (Ahlström, 2008, sid. 103 ff).

Holland har precis som Danmark en för liten yta och är alldeles för tätbefolkat för att kunna tillåta någon allemansrätt. Det är varken tillåtet att färdas på privat mark eller på privata vägar. Inhägnad mark är också förbjudet område, man får inte plocka blommor eller bär och camping får endast ske på där för avsedda ytor. Det är dock tillåtet att vistas utmed kusten (Ahlström, 2008, sid. 104).

6.3 Sammanfattande reflektion

Det är många olika faktorer och förutsättningar som tillsammans påverkar om allmänheten har tillgång till naturen i ett land. Dels påverkar landareal och befolkningstäthet om det huvudtaget finns plats för någon typ av allemansrättslig lag, men även historiska händelser och traditioner och moderna principer för äganderätt och lagstiftning påverkar befolkningens rätt till naturen i respektive land.

Ser man till Europa i sin helhet så är det uppdelningen mellan romersk och germansk rätt som verkar vara en av de grundläggande faktorerna till om ett land har en allemansrättslig tradition eller inte, men även historiska händelser är av vikt. Exempel på sådana i många fall politiska händelser kan vara krig, fred och revolutioner, byten av stadsskick och landreformer med mera. I modern tid kan ett lands tillgång på vad som betraktas som unik eller extra känslig natur kan också vara avgörande för hur restriktiv den allemansrättsliga traditionen blir.

De nordiska länderna har alla en liknande historisk bakgrund och ett rättssystem som bygger på liknade värdegrunder, på grund av detta är de allemansrättsliga traditionerna och lagarna ungefär de samma i dessa länder.

*Allemansrätten möjliggör storslagna vyer
(Foto: Hanna Stenmyr, maj 2008)*

7. Slutdiskussion

Det finns inom min släkt en tradition av ett intresse för naturen och dess kvalitéer, och detta intresse sträcker sig bakåt i generationerna. Min farfar var stiftsskogsvaktare i Kronoberg från slutet av 30-talet till mitten av 70-talet och ansvarade då för stora skogsområden i länet. Intressant med detta är att jag, när jag flera decennier senare rör mig genom dessa skogar, känner en viss tillhörighet till de marker som en gång sköttes av honom. Skogarna känns som en del av min och min släkts historia och jag kan inte låta bli att fascineras av dem. Jag dras till skogen, dels på grund av detta, men för att jag där på samma gång också kan finna både stillhet och upplevelse, vilket ger mig ett välbehövligt avbrott från den stressade och ibland relativt monotona vardagen.

I uppsatsens inledande del om människans relation till skogen beskrivs vårt behov av utrymme på ett flertal olika plan, och hur skogen har möjlighet att ge oss detta. Som det inledande stycket här ovan antyder, så känner jag igen mig i detta påstående, men jag tror också att det är fler som gör det. För trots att urbaniseringen av samhället har ökat vårt avstånd till naturen så har nog många ändå någon form av relation till och ett behov av den, om inte till den djupa storskogen, så i alla fall till träden i parken eller fåglarna i häcken utanför fönstret. Det är vårt behov av naturen och bristen där av som ligger till grund för friluftslivet och allemansrätten.

Jag påbörjade arbetat med denna uppsats i tron om att det svenska friluftslivet uppstått ur allemansrätten, vilket också kan anas i den frågeställning som jag då valde;
Hur har vår tillgång till skogen i rekreationssyfte förändrats i takt med allemansrättens tillkomst och utveckling?

Jag har valt att hålla fast vid denna frågeställning, då den är ett exempel på den utbredda bristen på kunskap om allemansrätten som finns idag och som utgör ett av de största hoten mot dess framtida existens, vilket jag kommer att återkomma till.

Allemansrättens historia och utveckling har tydliga kopplingar dels till hur vi historiskt sett har upplevt och använt oss av skogen och dess resurser, och dels till det moderna friluftslivets uppkomst och utveckling. Men de tre begreppen är på flera sätt beroende av varandra och deras gemensamma historia utgör en komplex väv av händelser som inte alltid har den tydligaste av strukturer.

Friluftslivet har inte uppstått ur allemansrätten, men det är inte heller helt korrekt att säga att allemansrätten uppstått ur friluftslivet. Förhållandet dem emellan är mer komplicerat än så och kan kanske liknas vid det välkända filosofiska dilemmat om hönan och ägget och frågan om vem som egentligen kom först. Frågan blir svår att svara på eftersom den ena inte kan ha uppstått utan den andra. Man kan dock komma ett svar lite närmre om man först reder ut vad som räknas som en höna och vad som räknas som ett hönsägg och när dessa sedan kom att bli till. Samma teknik kan appliceras på allemansrätten och friluftslivet och det hela hänger på vad som räknas som allemansrätt.

Det moderna begreppet allemansrätt uppkom visserligen inte förrän på mitten av 1940-talet som en orsak av friluftslivet, men innan dess fanns en gammal tradition som tillät allmänheten att röra sig över annans mark. Denna tradition underblåste under 1800-talets sista decennier det begynnande friluftslivet, så räknas denna tradition som allemansrätt?

Något som också måste tas i beaktande är att det innan tiden kring förra sekelskiftet inte fanns något av vad vi idag skulle kalla friluftsliv. Fram tills dess hade användningen av naturen varit helt nyttopräglad och väldigt lokalt bunden. Man rörde sig i skogen för att överleva, inte för att rekreera sig och det fanns därför heller inget behov av den moderna allemansrättens rekreativa syfte. Detta blev först en nödvändighet i och med industrialismens intåg, som dels förde med sig en privatisering av markägandet och dels satte igång den stora folkomflyttningen från land till stad, med en ny "jordlös" befolkning som följd.

De historiska lagar och traditioner som fanns kring allmänhetens rätt till naturen innan 1900-talets början hade en helt annan innebörd. De fanns till som hjälp för de fattiga och jordlösa, men också för att möjliggöra resor i det vidsträckta, men i många fall väglösa rikets skogar. Man skulle kunna kalla detta för en historisk allemansrätt.

Slår man samman den historiska och den moderna allemansrätten så kan rättens historia sägas löpa över nästan ett årtusende. På denna tid har allemansrätten, i takt med samhällets förändringar, genomgått en förvandling.

Vad den historiska och moderna allemansrätten har gemensamt är tanken om rätten till naturen för de jordlösa, vad som skiljer dem åt är att det som en gång stod för nödvändighet nu står för rekreation.

Svaret på frågan, om vår tillgång till skogen i rekreationssyfte har förändrats i takt med allemansrättens tillkomst och utveckling, kan alltså bli både ja och nej. Ja, för att vi har i dag tillgång till skogen ur rekreativt syfte, vilket vi inte hade tidigare. Nej, för att man också kan säga att det är den förändrade användningen av skogen som skapade behovet av den moderna allemansrätten. Det hela beror på om man väljer att se allemansrätten som en helt modern företeelse eller som ett resultat av en tusenårig tradition.

Jag anser att den svenska allemansrätten kan ses som en orsak av industrialismen och samhällets urbanisering, men att den på samma gång också är beroende av den historiska traditionen av landskapslagar, samt en rad andra faktorer, vilket leder mig in på frågan om hur den svenska allemansrätten skiljer sig från andra länder, och vad dessa skillnader beror på.

Den svenska allemansrätten är unik i världen, inte som begrepp, utan på grund av sin generositet. Det finns ett fåtal länder som har liknande traditioner och lagar, exempelvis Finland, Norge och Skottland, men dessa är oftast inte lika tillåtande. Hur kommer det sig då att Sverige och just dessa länder har utvecklat allemansrättsliga traditioner medan andra länder helt saknar dem?

Det finns ett antal faktorer som spelar in i detta. Stora landarealer och liten befolkningstäthet är den mest grundläggande förutsättningen. Det är kombinationen av dessa två faktorer som skapat möjligheten för mer tillåtande lagar och traditioner att utvecklas, men sen spelar även historiska och politiska händelser in och styr i vilken riktning denna utveckling tar. Tillsist är det också det moderna samhällets struktur som påverkar hur detta sedan förvaltas.

Sverige är inget tätbefolkat land och har heller aldrig varit det. Det finns stora arealer av skogsmark och fjäll och landet har en relativt fredlig historia. I modern tid har vi helt sluppit undan både krig och stadskupper och det moderna samhället är demokratiskt och tolerant och har under en längre tid byggt på en relativt stabil ekonomi. Jag tror att det är detta som gör att vi har den allemansrätt vi har. Tittar man på de länder som liknar Sverige ur ett allemansrättsligt perspektiv så finner man även likheter i deras historiska utveckling. De flesta har en tradition av någon typ av landskapslagar och har en relativt stabil historia bakom sig. Man ser också vissa likheter i sociala värderingar och vilket rättssystem som ländernas respektive lagar bygger på.

Men den moderna svenska allemansrätten brottas idag med ett antal problem och en debatt som på sikt skulle kunna leda till att rättigheterna inskränks. Problematiken är i sig själv motsägelsefull. Under 1900-talet har man valt att inte lagstifta kring allemansrätten, då man tror att det finns en risk att allmänhetens rätt till naturen då kommer att minska. Samtidigt är det frånvaron av lagstiftning och tydliga regler som skapar motsättningar mellan friluftsidkare och markägare, som på sikt skulle kunna komma att stjälpa allemansrätten.

Då rätten inte är tydligt definierad uppstår en variation av tolkningar och allmän okunskap, vilket i sin tur leder till att markägare ibland drabbas av förstörda odlingar eller överanvändning av marken. Detta spär på debatten ytterligare.

Upphovet till okunskapen står också att finna i de senaste decenniernas samhällsutveckling som lett till att avståndet mellan naturen och människan har ökat. Detta gör att förståelsen för naturens förutsättningar har minskat och många saknar idag vad man skulle kunna kalla ett sunt naturförnuft. Man vet helt enkelt inte bättre, vilket kan ställa till problem för markägaren eller andra friluftsidkare, eller försätta någon i fara. Här är det tidigare omnämnda paret med fingerborgsblommorna ett exempel.

Allemansrätten påverkas också av friluftslivets ökade materialisering och de förändringar som detta innebär. Friluftslivet tar mer plats idag genom att behovet av preparerade utomhusmiljöer har ökat. Det finns en debatt kring huru vida kommersiella organisationer har rätt att bedriva verksamhet på privata marker och om man har rätt att ta betalt för de ökade kostnader som de preparerade miljöerna innebär. De preparerade skidspår som tidigare omnämnts är ett exempel på detta, men i detta fall beslutades det att man inte kunde ta betalt för användningen av skidspår på allemansrättslig mark. I andra fall har man dock lyckats ta sig runt detta problem, ett exempel är skidbackarna i fjällen. Visserligen betalar vi för liftkort, men detta är enbart en avgift för att använda sig av liftsystemet, inte för att åka i backarna som anlagts på allemansrättslig mark. Dock är liftkortet nästintill en nödvändighet för att kunna nyttja backarna.

Jag tror inte på att dagens problematik kring allemansrätten kan lösas genom lagstiftning. Vad som måste till är bättre information till allmänheten och en bättre dialog mellan markägare och friluftsidkare. En öppen dialog kring allemansrätten kan på ett enkelt sätt följa samhällets förändringar och till skillnad från en lagstiftning enkelt förändras i takt med de förändrade förutsättningarna i samhället. De frågor som diskuteras idag är med stor sannolikhet inte aktuella i morgon, och det är svårt att förutse vad som kommer att skapa debatt i framtiden.

För att en givande dialog skall kunna hållas, så måste det finnas kunskap om allemansrättens bakgrund och förutsättningar, vilket jag hoppas att denna uppsats skall kunna bidra med.

8. Källförteckning

9.1 Elektroniska källor

Friluftsförbundets hemsida (2010) Allemansrätten [online], tillgänglig via http://www.friluftsförbundet.se/guest/friluftsmiljo_abc [2010-05-01]

Nationalencyklopedins hemsida (2010), Skog [online], tillgänglig via <http://www.ne.se/skog> [2010-05-01]

Naturvårdsverkets hemsida (2010), Allemansrätten [online], tillgänglig via <http://www.naturvardsverket.se/sv/Att-vara-ute-i-naturen/Allemansratten--en-unik-mojlighet/Vad-ar-allemansratten/> [2010-05-01]

Projekt Runeberg (2010), Nordisk familjebok, landskapslagar [online], tillgänglig via <http://runeberg.org/nfbo/0539.html> [2010-05-01]

Riksdagens hemsida (2010), Regersformen, kapitel 2, paragraf 18 [online], tillgänglig via http://www.riksdagen.se/templates/R_PageExtended____6074.aspx [2010-05-01]

9.2 Tryckta källor

Ahlström, Ingmar (2008), *Allt om allemansrätten: ett svenskt kulturarv*, Stockholm: Hilma.

Ahlström, Ingmar (1986), Allemansrätten. i: *Lantbruket i landskapet*. red. Wallin, Jannis. Stockholm: LT, sid. 145-154.

Eskilsson, Lena (2008), Fritid och demokratisering. i: *Friluftshistoria - Från »hårdande friluftsliv« till ekoturism och miljöpedagogik*. red. Sandell, Klas & Sörlin, Sverker. Stockholm: Carlsson, sid. 67-83.

Hammarlund, Karin & Sandell, Klas (1997), Skogslandskapet som mötesplats. *Skog & Forskning*. årg. 7, sid. 14-21.

Lagerqvist, Lars O. & Lindqvist, Herman (1999), *Den svenska skogens historia*, Stockholm: Nordstedts.

Larsson, Lars-Olof (1975) *Historia om Småland*, Växjö: Diploma, sid. 114-128.

Rantatalo, Petra (2008), Skogsmulleskolan. i: *Friluftshistoria - Från »hårdande friluftsliv« till ekoturism och miljöpedagogik*. red. Sandell, Klas & Sörlin, Sverker. Stockholm: Carlsson, sid. 138-155.

Roos, Anders (1996) Att äga skogsmark – om äganderättens historia. *Fakta Skog*. årg. 2.

Sandell, Klas (2008), Naturkontakt, miljö och utveckling. i: *Friluftshistoria - Från »härdande friluftsliv« till ekoturism och miljöpedagogik*. red. Sandell, Klas & Sörlin, Sverker. Stockholm: Carlsson, sid. 225-237.

Sandell, Klas (1998), Friluftsliv, friluftslandskap och allemansrätt. *Skog & Forskning*. årg. 8, sid. 6-12.

Sandell, Klas & Sörlin, Sverker (2008), *Friluftshistoria - Från »härdande friluftsliv« till ekoturism och miljöpedagogik*. red. Sandell, Klas & Sörlin, Sverker. Stockholm: Carlsson.

Wiklund, Tage (1995) *Det tillgjorda landskapet*, Göteborg: Bokförlaget Korpen.

Allemansrätten i Norden (1997), TemaNord 1997:501, København: Nordisk Ministerråd, sid. 14-24.

Bibeln (1981), Femte Moseboken, Stockholm: Skeab Förlag.

Nationalencyklopedin (1993A), Band 1, allemansrätten, Höganäs: Bra böcker.

Nationalencyklopedin (1993B), Band 12, landskapslagar, Höganäs: Bra böcker.